

ЗАСТОСУВАННЯ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЯК СПОСІБ ПОДОЛАННЯ ПРОГАЛИН У ПРАВІ

ПОГРЕБНЯК Оксана Сергіївна - кандидат юридичних наук, доцент Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 347.99

Рассмотрены актуальные правовые проблемы, возникающие при исполнении решений Европейского суда по правам человека в Украине.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, виконання рішень, цивільне судочинство.*

Постановка проблеми

Проблема удосконалення законодавства завжди є актуальною для правової науки і практики. Твердження, що право є бездоганим, видається правильним. Життєва практика завжди йде вперед статичної норми. У зв'язку із цим при застосуванні діючого законодавства в діяльності правозастосовчих органів виникають ситуації, які не знаходять свого прямого регулювання в законі, іншому нормативному акті, або іншими словами, суд у своїй практиці стикається з наявністю прогалин [1, с. 86]. Зважаючи, що забороняється відмова суду в розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини, сьогодні актуальним є питання подолання судом прогалин у праві, зокрема із використанням норм з оціночними поняттями.

Аналіз останніх досліджень

Дослідженню питань усунення та заповнення прогалин у праві приділялась певна увага такими вченими, як: С. І. Вільнянський, який досліджував проблеми застосування норм права та вперше ввів у правову науку термін «оціночне поняття» [2];

В.В. Лазарєв, який присвятив роботи питанням прогалин у праві та шляхам їх усунення [3]; М. Ф. Лук'яненко, предметом дослідження якої є оціночні поняття в цивільному праві [4]; В. А. Кройтор, Ю. І. Матат, які досліджують проблеми прогалин та їх усунення в законодавстві [5]; І. В. Турчин-Кукаріна, яка досліджує проблеми оціночних понять у цивільному процесуальному праві [6] та ін. Вказаними вченими зроблено вагомий внесок у дослідження проблем застосування оціночних понять, але в сучасних умовах залишається недослідженою низка питань. У вітчизняній правовій науці особливо гостро стоїть проблема неоднозначності розуміння змісту оціночних понять, їх ролі в правозастосовчій діяльності. Предметом дискусії є процедура застосування оціночних понять, критерії та межі суддівського розсуду при їх застосуванні в праві, й зокрема, в цивільному процесуальному праві. Вказане негативно впливає на ефективність захисту прав та законних інтересів у цивільному судочинстві. Метою статті є розроблення питання застосування норм з оціночними поняттями як способу подолання прогалин в праві. Проблема прогалин у законодавстві поставала перед правознавцями в усі часи. Існує декілька підходів щодо розуміння прогалин у праві. Так, під «вузьким» розумінням прогалин у праві мається на увазі не сама по собі відсутність правової норми для вирішення того чи іншого спору, оскільки припускається, що правове регулювання не охоплює і не

повинно охоплювати собою всю багатоманітність суспільних відносин. Ознакою прогалин є лише та сфера суспільних відносин, яка піддається регламентації за допомогою правових норм [7, с. 112 –113]. Як зазначав П. Є. Недбайло, прогалини в праві – це фактична прогалина у законодавстві в значенні відсутності конкретних норм для вирішення визначених випадків, що знаходяться у сфері впливу права [8, с. 456]. Недоліком даного підходу є те, що він штучно звужує яву щодо правовідношення, що розглядається, так як засновуючись на обмежено-позитивному розумінні права, отожднює два не співвідносних явища – право в широкому розумінні і закон як форму вираження права. Згідно з другим підходом визначення прогалин у праві основним критерієм існування прогалин в праві є необхідність практичного вирішення спору, який виник у зв'язку з розвитком суспільних відносин, які визначаються проявами суспільної волі, суспільної свідомості [7, с. 112 –113].

Відповідно до третього підходу прогалина в праві розглядається як ситуація, у якій факти або відношення законом не оцінюються, але професійна правосвідомість диктує необхідність їх юридичної кваліфікації. Проявити себе цей критерій може тільки в процесі діяльності правозастосовних органів, коли виникає проблема юридичної кваліфікації конкретних фактів або суспільних відносин [9; 7, с. 112 –113].

На думку автора статті, Ф. Р. Уранський найбільш повно визначає поняття прогалин у праві, згідно з яким це повна чи часткова відсутність в джерелах права норм, принципів, ідей, необхідних для професійної юридичної оцінки фактів і зв'язків, які виникли або можуть виникнути в такій сфері суспільних відносин, яка входить чи повинна входити у сферу правового регулювання [7, с.120].

Першим завданням права при вирішенні проблем подолання та усунення правових прогалин полягає в тому, щоб запропонувати правовій практиці ефективну технологію мінімізації правових прогалин і інших дефектів, які перешкоджають нормальному функціонуванню правової системи [10, с. 36].

Право необхідно розглядати як складно організовану систему, яка здатна змусити працювати власні компенсуючі механізми, в тому числі заповнюючі прогалини [10, с. 37].

Історично склалося, що в країнах романо-германської правової сім'ї виключно законодавчі органи були наділені функцією заповнення прогалин у праві. В. В. Лазарєв зазначав, що усунення прогалин у праві можливе лише шляхом додаткової нормотворчості. Головним аргументом проти подолання прогалин в праві судом є те, що суд не є правотворчим органом, а рішення суду не є джерелом права [3, с. 131]. Водночас, на думку вченого єдиним способом подолання прогалин судом є застосування права за аналогією. Цей єдиний метод подолання прогалин, який не призводить до створення «нового права».

Певний виняток із вказаного становила практика Верховного Суду СРСР. У юридичній літературі відстоювалась точка зору, що судова практика є джерелом права у тому значенні, що вона створює певні правові положення, які формально не видаються у формі закону, тим не менше є певними правилами поведінки, застосування яких забезпечується органами державної влади. [11, с. 270]. Таким чином, роз'яснення суду, які містились у відповідних постановках, будучи нормативними по суті, з усією очевидністю заповнювали прогалини у праві [3, с. 139].

Модернізація правової системи, пристосування її до нових, більш динамічних умов життя, повинно супроводжуватись формуванням більш надійного і разом з тим більш мобільного арсеналу способів створення права. При цьому мова може йти про деяке розширення складу суб'єктів право творення (в першу чергу за рахунок «суду»), так і створення умов для саморозвитку, саморегулювання правової системи [10, с. 38].

У літературі існує термінологічна дискусія з приводу того, що суд, який повинен вирішити те чи інше питання при наявності прогалин у праві чи у законі, має «заповнити прогалини», інші вчені використовують поняття «усунення прогалин». Усунути прогалину можна лише за допомогою правотворчого процесу, шляхом внесення змін

і доповнень до існуючих чи видання нових, більш довершених нормативно-правових актів. Проте швидке усунення таким чином прогалин не завжди можливе, оскільки воно пов'язане з достатньо тривалим правотворчим процесом, тому виникає потреба в їх подоланні [12, с.17]. Компетентні правозастосовні органи з метою вирішення конкретної юридичної справи використовують оперативні засоби подолання прогалин. Заповнити прогалину в праві означає заповнити пропуск у тілі права, подолати прогалину – означає перейти через пустоту, не заповнивши її по суті. Роль засобів, спрямованих на заповнення прогалин, можуть відігравати ті явища, які юридичною наукою розуміються як джерела права. Способи подолання прогалин – це ті правові інструменти, які дозволяють єдиномomentно вирішити казус, що знаходиться у сфері правового регулювання, якщо нормами права його безпосередньо не передбачено. Тому в тих випадках, коли йдеться про діяльність правозастосовчих органів у процесі вирішення ними юридичних справ, доцільним є використання терміну «подолання прогалин» [5, с. 182].

Традиційно до засобів подолання прогалин у праві належать аналогія закону, аналогія права та субсидіарне застосування норм права [5, с. 182].

Важливу роль у механізмі подолання прогалин у праві у законодавстві відіграє судова практика. Вироблені останньою правоположення, до яких відносяться постанови пленумів Верховного та вищих спеціалізованих судів й відповідні судові рішення, конкретизують закони, стають правовим орієнтиром при вирішенні спірних питань за умов, коли у нормативно-правових актах містяться прогалини [13, с.135]. У випадках розширеного тлумачення правових приписів має місце прояв суддівської правотворчості, за допомогою якої роз'яснюється та доповнюється зміст норм, принципів [14, с. 548].

Правові норми носять загальний характер. Вони охоплюють велику кількість однорідних фактичних складів. Між тим кожен із цих складів має індивідуальні, конкретні особливості. Незалежність суду не

виключає, а передбачає надання суду можливості керуватись у своїй діяльності визначеними оціночними поняттями, які дають суду можливість вільної оцінки фактів і урахування індивідуальних особливостей конкретного випадку при обов'язковому в той самий час застосуванні закону [2, с. 12 –13].

Як слушно вважає С. П. Погребняк, у деяких випадках інтерпретаційна і правозастосовна функція судової практики практично перетворюється на правотворчу. У рамках романо-германської правової сім'ї правотворча функція судової практики не є основною, а виконується як другорядна, яка доповнює правозастосовну та інтерпретаційну діяльність судів, компенсуючи недосконалість формально-юридичних джерел [15, с.96 –97]. Елемент судової правотворчості є особливо помітним при вирішенні так званих складних справ, які не можуть бути вирішеними шляхом простого нормозастосування і розглядаються в умовах таких недоліків правової системи, як нечіткість правових приписів, неоднозначність їх розуміння, наявність прогалин у правовій регламентації відносин і т.д. При вирішенні цієї категорії справ суддя використовує розширене правотворче трактування норми права, застосовує аналогію прав і закону, здійснює судову дискрецію [14, с. 547].

Звертається увага, що все частіше знаходять своє закріплення в законодавстві норми з оціночними поняттями. Дана правова конструкція застосовується як у галузях матеріального й процесуального права, з диспозитивним чи імперативним методами регулювання.

Як засіб законодавчої техніки, оціночні поняття мають певні переваги, є об'єктивно необхідними законодавству. При лаконічному викладенні тексту цивільно-правової норми вони забезпечують повноту і динамічність цивільного законодавства, дозволяють відобразити в праві явища морального етичного характеру, надають суб'єктам право вибору в конкретній ситуації найбільш доцільний варіант поведінки [4, с. 16]. Оціночні поняття пронизують усі інститути цивільного процесуального права, а від тлумачення цих понять залежить

вирішення важливих питань, пов'язаних з порушенням, підготовкою, розглядом і вирішенням юридичних справ у суді, виконанням судових актів [16]. Оціночні поняття сприяють всесторонньому урахуванню при розгляді цивільної справи соціально-політичної ситуації, що склалась у країні, обставин конкретної правозастосовної ситуації, створюють умови для індивідуального підходу до вирішення справи [6].

Водночас, введення даної правової категорії до правової системи без чіткого розуміння критеріїв і межі їх тлумачення, може привести до негативних наслідків, що виявляються в помилковому уявленні про те, що оціночні поняття можна тлумачити неоднозначно [17, с. 7]. Як зазначає М. Ф. Лук'яненко, негативними властивостями норм з оціночними поняттями є довільність, суб'єктивізм їх тлумачення, практично необмежена свобода розсуду в процесі застосування [4, с. 16].

Зважаючи на вказане, доцільно проаналізувати процес пізнання та застосування норм з оціночними поняттями в цивільному процесуальному праві, а також межі їх застосування.

Процес пізнання норми з оціночним поняттям є єдністю двох взаємодоповнюючих, однак не тотожних за своїм змістом, функціями і цілями процесів: тлумачення і конкретизація. При цьому специфічними особливостями такої діяльності при наявності оціночних понять є наявність вільного розсуду правозастосовного органу, творчий характер такої діяльності, що супроводжується оцінкою, обумовленість результату нормами моралі [4, с. 16].

Так, дійсно, має місце ситуаційне застосування оціночних понять щодо конкретних обставин справи. Спочатку правозастосовчий орган має з'ясувати зміст оціночного поняття. Наступним елементом процесу тлумачення є роз'яснення, що виражається у вигляді логічної обґрунтованості висновків, отриманих у ході пізнання права [4, с. 38]. При відправленні судової діяльності суддя керується апріорними модельними уявленнями щодо здійснення правосуддя при вирішенні судової справи, які формально виражені в діючих нормах права. Однак з урахуванням усіх обставин, умов справи,

суддя використовує суддівський розсуд [18, с. 83]. Здійснюючи свої дискреційні повноваження, правозастосовчий орган наповнює цивільно-правову норму конкретним змістом, визначаючи на свій розсуд варіант поведінки для учасника правовідносин. Однак ці конкретизуючі положення мають силу лише для даної конкретної ситуації, оскільки для іншої ситуації зміст оціночного поняття може бути іншим [4, с. 40].

Як приклад можна навести ухвалу колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 травня 2010 року. Так, судом було встановлено, що 3 жовтня 2005 року В.А.Д. у простій письмовій формі уклала з Б.В.В. договір дарування цінних паперів – простих іменних акцій ВАТ у кількості 2 тис. 523 шт. на суму 78 тис. 844 грн. Цього ж дня реєстратором ЗАТ здійснено запис про перехід права власності на іменні цінні папери ВАТ у кількості 2 тис. 523 штуки від В.А.Д. (позивача) до Б.В.В.(відповідача). 21 червня 2006 року Б.В.В. було видано сертифікат серії ua305241002 № 18 про право власності на прості іменні акції у вказаній кількості. Згідно з нотаріально посвідченим договором купівлі-продажу від 31 липня 2006 року Б.В.В. продала Б.О.М. три іменні акції ВАТ, про що внесено запис до реєстру власників за № 29 та 29 грудня 2008 року видано відповідний сертифікат. Вважаючи, що такий договір дарування від 3 жовтня 2005 року є нікчемним і незаконним, оскільки сторонами не додержано вимог закону про його нотаріальне посвідчення, В.А.Т. (позивач) просила визнати за нею право власності на вказану кількість акцій. Уточнивши позовні вимоги та пославшись на те, що Б.В.В. продала спірні акції В.А.Л., вона просила витребувати їх із володіння останніх. Б.В.В. звернулась до суду із зустрічним позовом, у якому просила визнати дійсним договір дарування 2 тис. 523 простих іменних акцій ВАТ, укладений у простій письмовій формі з В.А.Д., аргументувавши це тим, що сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору, який фактично ними виконано. Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України виходила з наступного: у ч. 1 ст.

388 ЦК передбачено, що у випадку, якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач) власник має право витребувати це майно від набувача лише в разі, якщо майно: 1) було загублене власником, або особою, якій він передав майно у володіння; 2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння; 3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом. З огляду на наведені правові норми суд повинен установити, що майно вибуло з володіння власника або особи, якій воно було передане власником у користування, через зазначені обставини, а також, що набувач придбав це майно за відплатним договором і що він не знав і не міг знати про те, що майно придбане в особи, яка не мала права його відчужувати. Проаналізувавши поняття волі та її елементів у юридичному розумінні, суд вивів наступне правоположення: за змістом п.3 ч.1 ст. 388 ЦК вибуття майна не з волі власника означає відсутність у нього свідомо поставленої мети щодо передачі майна у власність іншій особі, невжиття ним будь-яких дій чи заходів для досягнення цієї мети та втрату майна в результаті вчинення іншими особами дій, спрямованих на відчуження майна, без погодження з власником. Оцінюючи дії позивачки, вчинені нею з метою укладення договору дарування, пред'явлення позову через три роки після укладання договору дарування, суд прийшов обґрунтованого висновку про те, що ці дії і вчинки В.А.Д. є характерним проявом її дійсної волі, спрямованої на відчуження акцій Б.В.В. в обраний нею спосіб. З урахуванням характеру та виду діяльності позивачки як голови правління ВАТ, ступеня її обізнаності із ситуацією, можливістю розумно оцінювати свої дії й передбачати їх наслідки, спрямованість і дієвість вжитих нею зусиль для реалізації своїх намірів, суд дійшов до висновку, що акції вибули з володіння В.А.Д. за її власною волею [26].

Таким чином, у рішенні суду містяться нові правові положення, які формально є вираженням модельного уявлення судді

щодо здійснення правосуддя при вирішенні конкретної справи [18, с. 83]. Реалізація судового розсуду у випадку застосування оціночних понять цивільного та цивільного процесуального права є проявом суддівської нормотворчості, у результаті якої виробляються положення, які уточнюють зміст норми права [19, с. 18]. О. В. Попов, М. Ф. Лук'яненко вважають, що норма права в текстуальному вираженні знаходиться між так званим змістовним мінімумом і змістовним максимумом, але в будь-якому випадку не може досягти змістовного максимуму, оскільки законодавець, незважаючи на всі свої зусилля, не може передбачити всі типові життєві ситуації і всю багатоманітність фактичних обставин. Конкретизуюча правотворчість піднімає норму до висот змістовного максимуму, у результаті чого норма розширюється в об'ємі, доповнюється додатковим змістом [20, с. 56]. Правоположення, які вироблені в результаті такої діяльності суду, можна визнати способом подолання прогалів у праві.

Важливо зазначити, що в країнах романо-германської правової сім'ї, до якої відноситься Україна, вироблені судом правоположення мають індивідуальний характер, а не джерело права, та можуть слугувати лише примірним зразком застосування норм з оціночними поняттями. Цілком слушно з цього приводу зауважив С. С. Алексєєв: кожний акт суду, пов'язаний із застосуванням права до конкретної життєвої ситуації, – це крупиці досвіду, із додаванням яких утворюється судова практика [21, с. 263]. Із часом у відношеннях однотипних, повторюваних ситуаціях, тих чи інших категорій справ цей досвід перевіряється життям, збагачується, становиться стійким і, насамкінець, узагальнюється в актах вищестоящих судових та інших уповноважених на те органів [22, с. 11]. Роз'яснення вищих судових інстанцій слід розглядати як спосіб уніфікованого подолання відносної невизначеності змісту норм [4, с. 45].

Суддівський розсуд не може бути суддівським свавіллям. У системі континентального права суддівський розсуд регламентується діючим законодавством і використовується для тлумачення норм

права та заповнення в цих нормах існуючих прогалін. Суддя творить лише в межах прогалін між нормами права або в межах норми права, яку необхідно розтлумачити [18, с. 85]. При цьому суб'єкт правозастосування не діє механічно, а адекватно сприймає наявну в нього можливість вибору відповідної моделі поведінки та свідомо обирає найкращий та справедливий у його розумінні варіант рішення в тій чи іншій конкретній ситуації. Таким чином, судовий розсуд при визначенні змісту оціночних понять має суб'єктивний характер та залежить від правосвідомості судді [23, с. 108].

При реалізації судового розсуду поряд з нормативними і спеціальними межами судового розсуду суд також встановлює межі судового розсуду шляхом наповнення змістом оціночних понять [24, с. 55]. Йдеться про юридичний механізм виявлення судом наявних ознак оцінюваного поняття, що обмежують область його застосування. Дані ознаки виконують роль «обмежувачів» і можуть міститися в легальних правових дефініціях, судових правових дефініціях, у правових позиціях судів, висновках наукових досліджень. Суд у процесі наповнення змістом оціночного поняття формує його, виходячи з наявних меж, що знайшли своє відображення в правових дефініціях і правових позиціях судів або, за їх відсутності, доктринальними правовими позиціями [25, с. 12].

Підсумовуючи вищезазначене, оціночні поняття в праві є сучасним засобом подолання прогалін у праві правозастосовними органами, що сприяє більш ефективному захисту прав та законних інтересів громадян.

Література

1. Загайнова С. К. Судебный прецедент: проблемы правоприменения. – М.: Норма, 2002. – 176с.
2. Вильнянский С. И. Применение норм советского социалистического права / С. И. Вильнянский // Ученые записки Харьковского юридического института. – 1956. – Вып. 7. – С. 3 – 18.
3. Лазарев В. В. Пробелы в праве и

пути их устранения. – М.: Юрид. лит., 1974. – 184 с.

4. Лукьяненко М. Ф. Оценочные понятия гражданского права: теоретико-правовой анализ и практика правоприменения: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Лукьяненко Мария Федоровна. – М., 2010. – 53 с.

5. Кройтор В. А. Шляхи усунення та подолання прогалін у законодавстві / В. А. Кройтор, Ю. І. Матат // Право і безпека. – № 2. – 2010. – С. 180 – 184.

6. Турчин-Кукарина И. В. Особенности гражданско-процессуальных оценочных понятий права [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lomonosov-msu.ru/uploaded/400/29390_6c18.pdf

7. Уранский Ф. Р. К вопросу о понятии и видах пробелов в праве / Ф. Р. Уранский // Вестник Московского университета. – № 5. – 2005. – С. 111 – 121.

8. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. – М.: Госюриздат, 1960. – 511 с.

9. Лейст О. Э. Реализация права / О. Э. Лейст // Теория государства и права : курс лекций / под ред. М. Н. Марченко. – М., 1996. – С. 416 – 435.

10. Трофимов В. В. Восполнение пробелов в праве как правообразовательный процесс / В. В. Трофимов // Черные дыры в российском законодательстве. – № 3. – 2008. – С. 36 – 38.

11. Вильнянский С. И. Значение судебной практики в гражданском праве / С. И. Вильнянский // Ученые записки. Ученые записки ВИЮН. – М., 1947. – Вып. 9. – С. 239 – 290.

12. Тарануха В. Прогалини в праві: поняття, сутність, способи їх усунення та подолання / В. Тарануха // Юридична Україна. – 2009. – № 2. – С. 15 – 19.

13. Матат Ю. І. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання в юридичній практиці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ю. І. Матат. – Х., 2013. – 200с.

14. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. – К.: Реферат, 2007. – 649 с.

15. Погребняк С. Вплив судової практики на юридичні акти в романо-германській правовій сім'ї / С. Погребняк // Вісник

АНОТАЦІЯ

Розглянуто актуальні правові проблеми, що виникають при виконанні рішень Європейського суду з прав людини в Україні.

SUMMARY

The paper focuses on the legal issues affecting the execution of judgments of the European Court of Human Rights.

Академії правових наук України. – 2003. – № 4. – С. 92 –99.

16. Опалев Р. О. Оценочные понятия в арбитражном и гражданском процессуальном праве : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/otsenochnye-ponyatiya-v-arbitrazhnom-i-grazhdanskom-protsessualnom-prave#ixzz30BNTOCwR>

17. Фетисов О. Е. Оценочные понятия в праве: проблемы теории и практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Фетисов Олег Евгеньевич. – Тамбов, 2009. – 23 с.

18. Хорошковська Д. Ю. Роль суддівського розсуду в судовій практиці / Д. Ю. Хорошковська // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 8. – С. 80 – 87.

19. Лукьяненко М.Ф. Условия формирования судейского усмотрения при применении гражданско-правовых норм, содержащих оценочные понятия / М. Ф. Лукьяненко // Российский юридический журнал. – 2009. – № 5. – С. 144 – 155.

20. Попов О. В. Теоретико-правовые вопросы судебного правотворчества в РФ : дис. ... канд. юрид. наук / Попов Олег Валериевич. – Тольятти, 2004. – 221 с.

21. Алексеев С. С. Теория права. – М.: БЕК, 1995. – 320с.

22. Уранский Ф. Р. Восполнение и устранение пробелов в праве: теоретические аспекты содержания и использования терминов / Ф. Р. Уранский // Российская юстиция. – 2005. – №3. – С. 10 –11.

23. Бакалінська О. Визначення змісту оціночних понять/ О. Бакалінська // Вісник прокуратури України. – 2012. – № 12. – С. 105 – 109.

24. Ермакова К. П. Правовые пределы судебного усмотрения / К. П. ермакова // Журнал российского права. – 2010. – №8. – С. 50 –58.

25. Ермакова К. П. Пределы судебного усмотрения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ермакова Ксения Петровна. – М., 2010. – 26 с.

26. Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Верховного суду України від 6 травня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-viznannja-prava-vlasnosti-na-akciyivitrebuwannja-maina--doc44106.html>